

درس باغ ایران و تاریخ آن

نخستین منظرپردازی‌ها و نخستین باغ‌سازی‌ها در جهان

و

پیشینه تاریخی باغ‌سازی ایرانی

دکتر لادن اعتضادی

دانشگاه شهید بهشتی

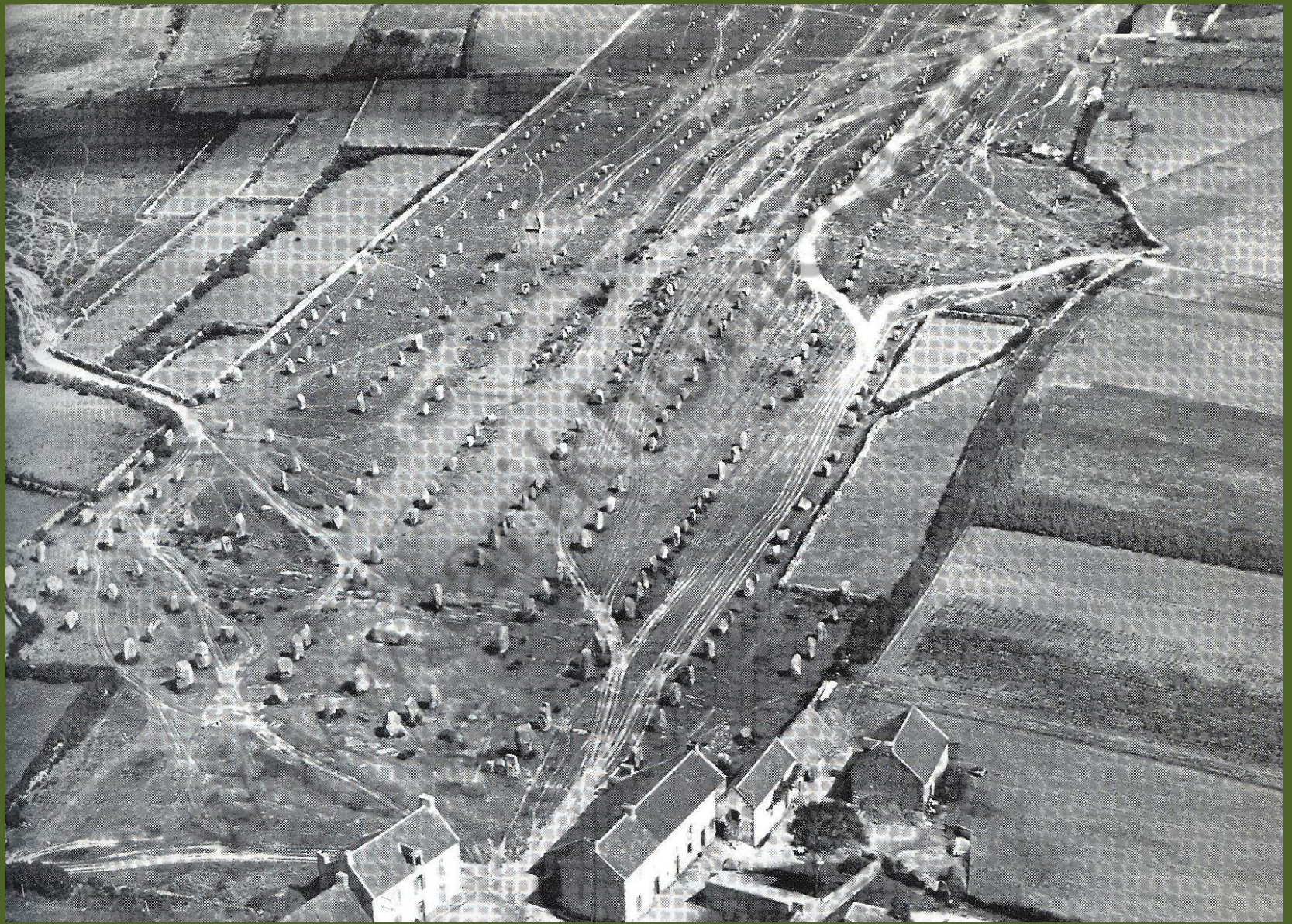
دانشکده معماری و شهرسازی

دوره مطالعات معماری ایران

۱۴۰۱

نخستین منظر پردازک‌هاک انسان

(مداخله در طبیعت، نشانه‌گذاری برای تعیین قلمرو یا نوعی نظم بخشی به محیط؟)

چرايه مداخلهء انسان در محيط

• نظريه:

انسان به طور فطري به محيط پيرامون خود نظم مي بخشد و قلمرو
ايجاد مي کند.

(امس راپاپورت در کتاب منشاء فرهنگي مجتمع هاي زيستي)

قلمروهاي عصر نوسنگي،

ماهيتي آييني يا ...؟ داشته اند.

خلق فضاک زیسته و آینه در عصر حجر (مداخله در طبیعت پس از غار نشینی)

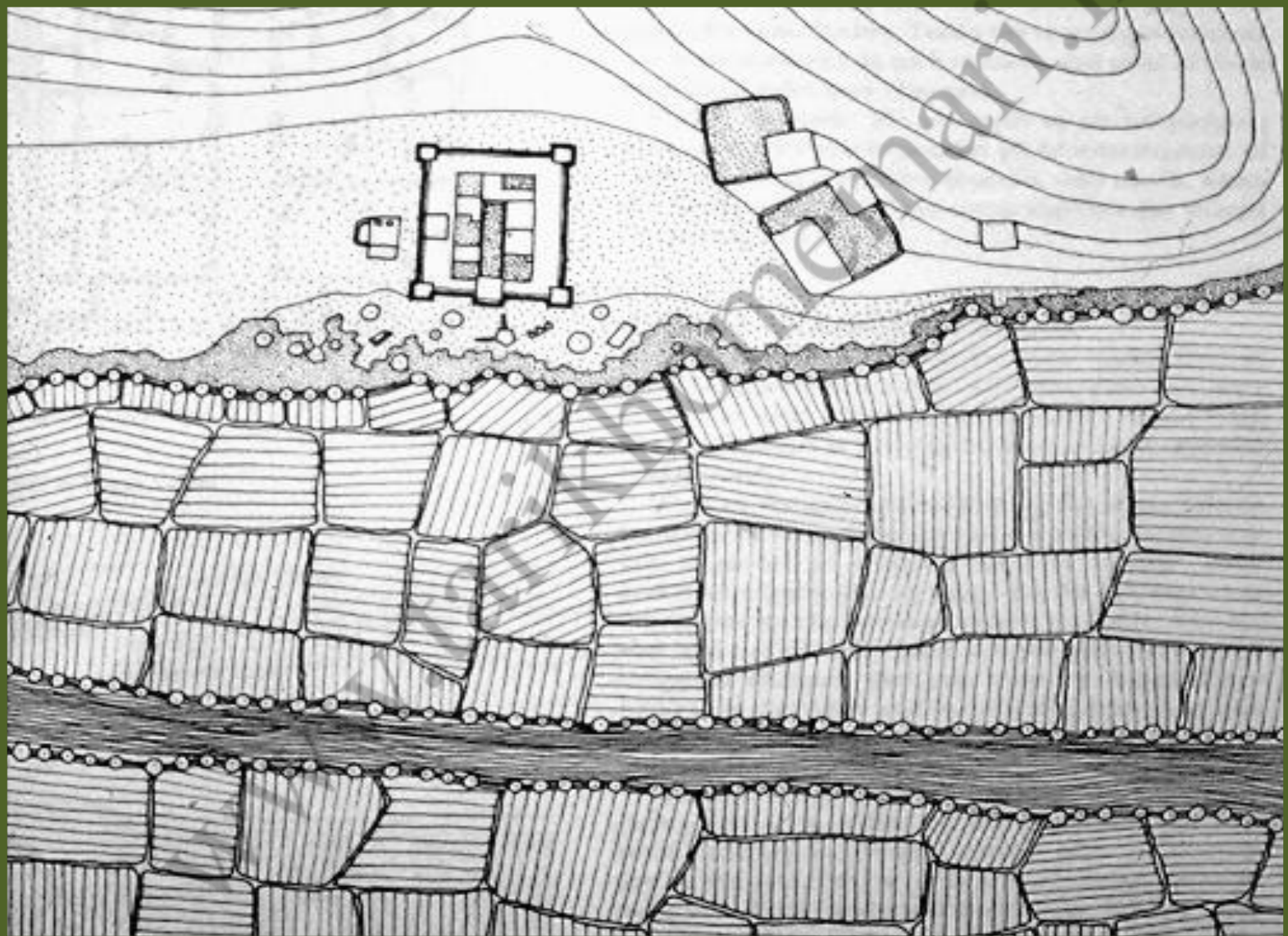

منظر مصنوع

ساخت بناها و مجموعه‌ها، نشانه‌گذاری‌ها و هنر نوع
ساخت و ساز در محیط طبیعی، نوعی منظر پردازی است
(جلیکو)

کشتزار نخستین منظر پردازگ سبز (منظر مصنوع پس از انقلاب کشاورزی)
کشتزار و قلعه مسکونی و محدوده‌های وابسته، نشانگر استقرار یک جامعه کشاورز در سرزمینی مناسب

خلق «منظر سبز» مصنوع

نخست نیازمند خاک و آب مناسب

و

سپس دانش کشت و زرع به قصد تأمین معاش اعم از کشت محصولات زراعی تا باغی است.

اما پرورش گل‌ها و گیاهان زینتی زیربخشی از دانش کشاورزی و در عین حال برخاسته از یک نیاز زیبایی شناختی و کیفی است.

تفاوت منظر پردازک و باغ سازک

www.tarikhomemari.ir

طراحی در تعامل با صورت و ماهیت طبیعت منتخب

ایجاد منظر مصنوعی آیینی از نوع معماری در دل منظر طبیعی همراه با باغ‌سازی آیینی در اطراف بنا. (نمونه مصری)
آثار معماری، مجموعه‌ها و شهرها همه نوعی منظر پردازی انسانی هستند (Landscape of Man, Jellicoe)

منظر مصنوع سبز باغ سازگی چگونه آغاز شد؟

آیا باغ‌سازی دنباله شیوه تولید کشاورزی است؟

یک نظریه دیرینه شناسی مبتنی بر این است که کاشت
درخت یا درختان در مکان‌هایی خاص ریشه در نظام‌های
آیینی باستانی داشته و منظر پردازی با درخت،
حتی پیش از «انقلاب کشاورزی» پدید آمده است.

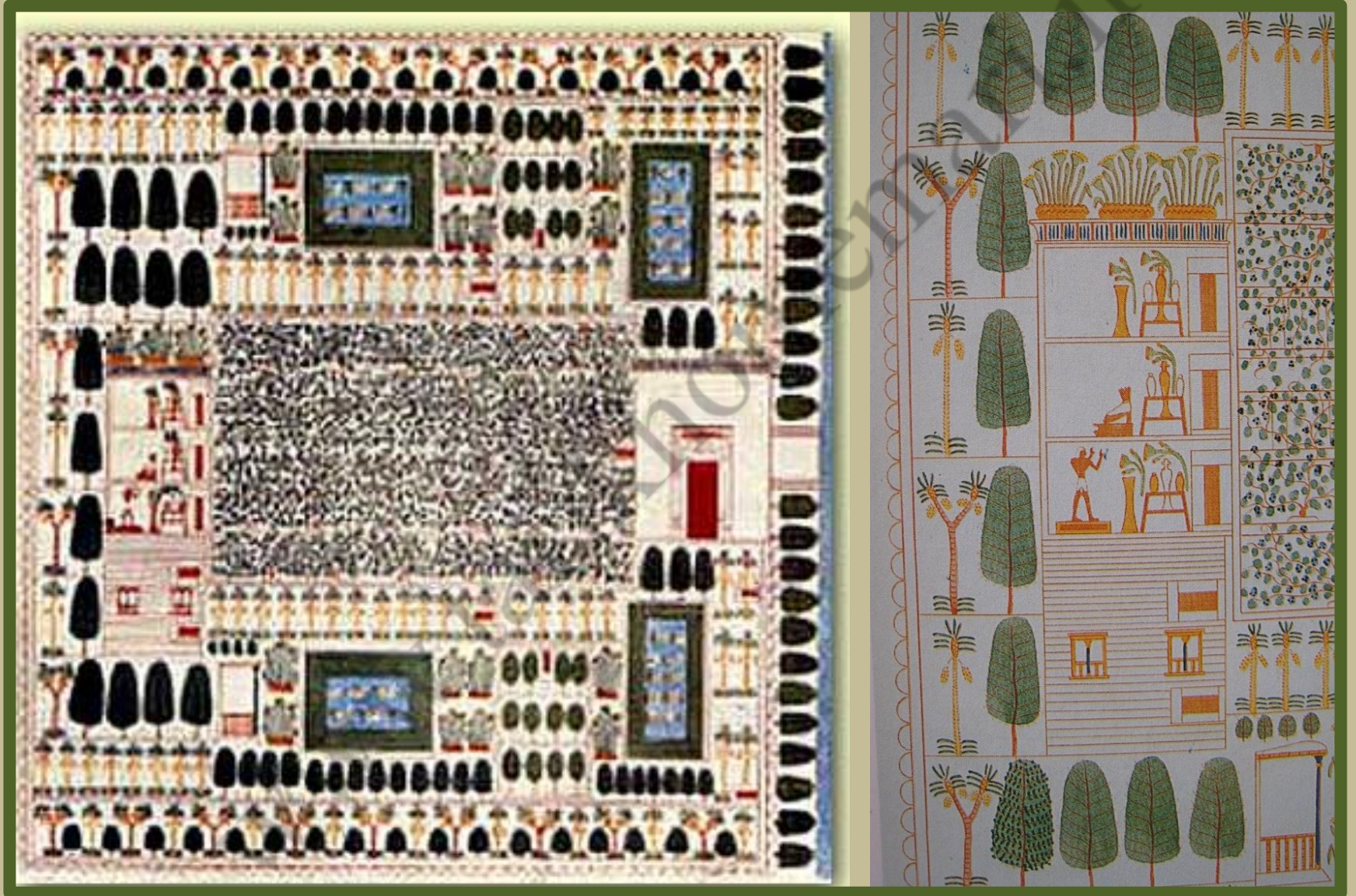
نخستین باغ سازگها (در نخستین تمدن‌ها)

- منابع باستانشناسی گواهی می‌دهند که در تمدن‌های بین‌النهرین شاهان برای نمایش قدرت و تثبیت سلطنتشان باغ‌سازی می‌کرده‌اند.
(منبع جلیکو: Landscape of Man)

- در مصر باستان براساس اسناد تصویری و نوشتاری ساختن چند نوع باغ برای اهداف مختلف وجود داشته‌است. (منبع: جلیکو، همان)

*اما هیچکدام از دو مورد فوق بنیانگذار سنتی پایدار در باغ‌سازی جهان نشدند.

نمونہء یک سند تاریخی از باغ سازگ مصر

بین‌النهرین متأخر و داستان باغ‌هاک معلق بابل

موضوعی نیمه تاریخی - نیمه افسانه‌ای بر اساس متون مقدس یهود است.

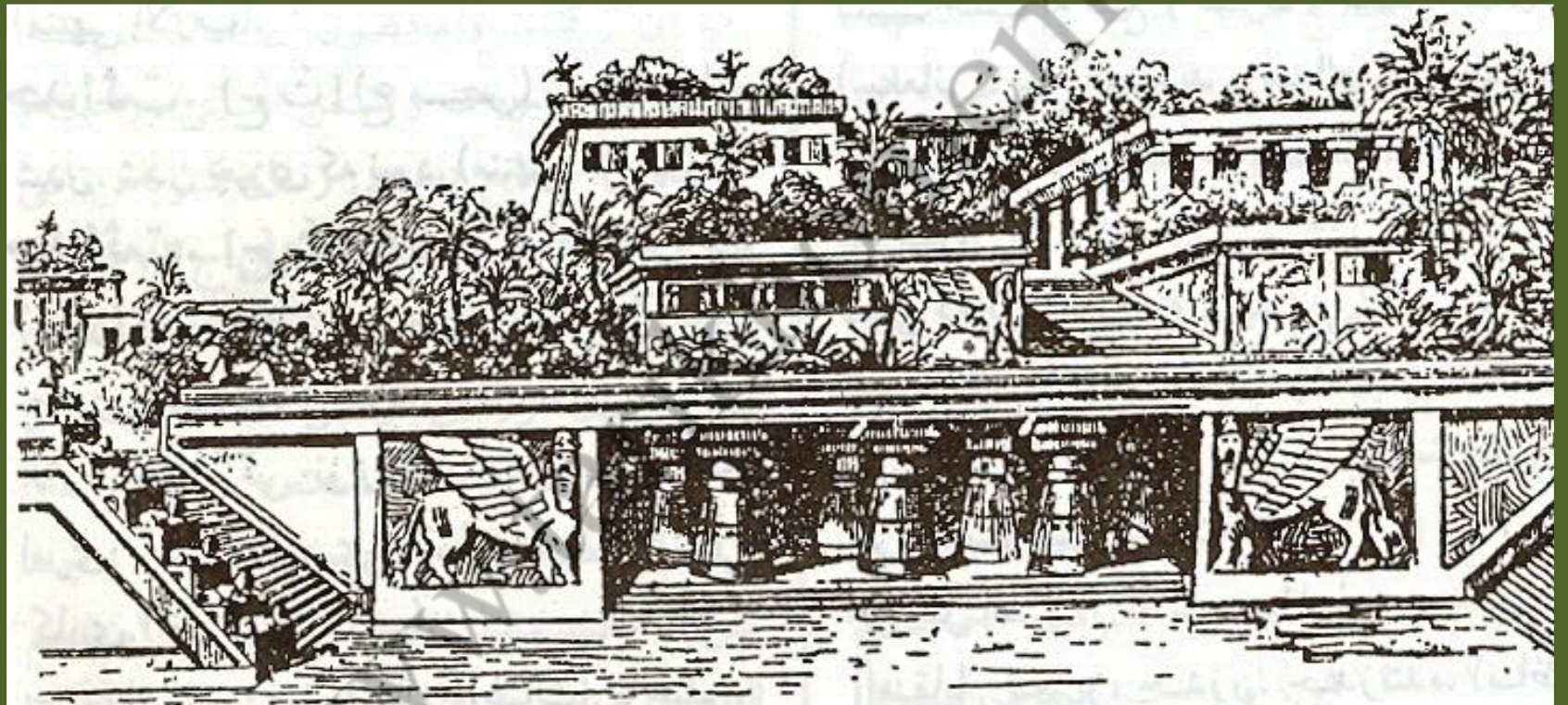
باغ‌های معلق یا حدائق معلقه

نمونه‌ای مشهور اما با شکل و فرمی غیر متعارف

نسبت به باغ‌های مسطح رایج در دشت‌های حاصلخیز بین‌النهرین
و متعلق به دوره آشور بوده است.

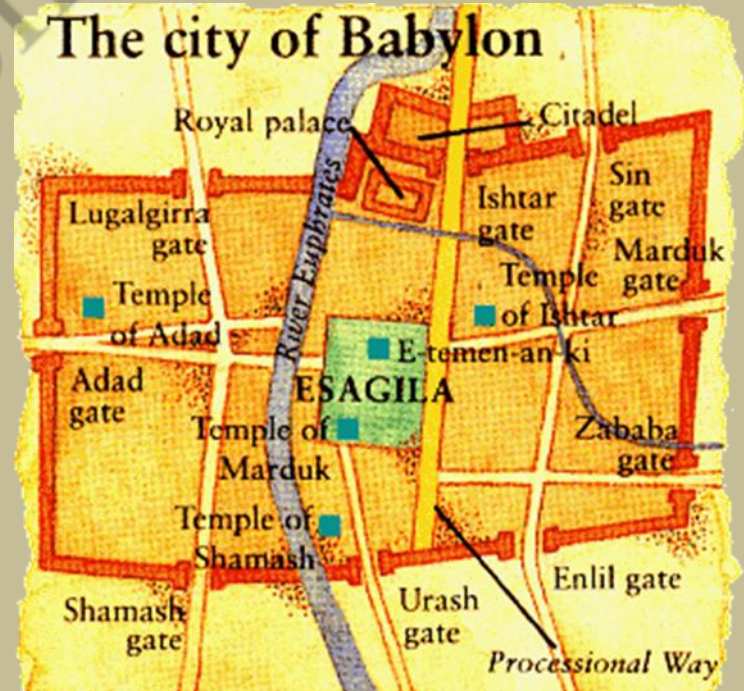
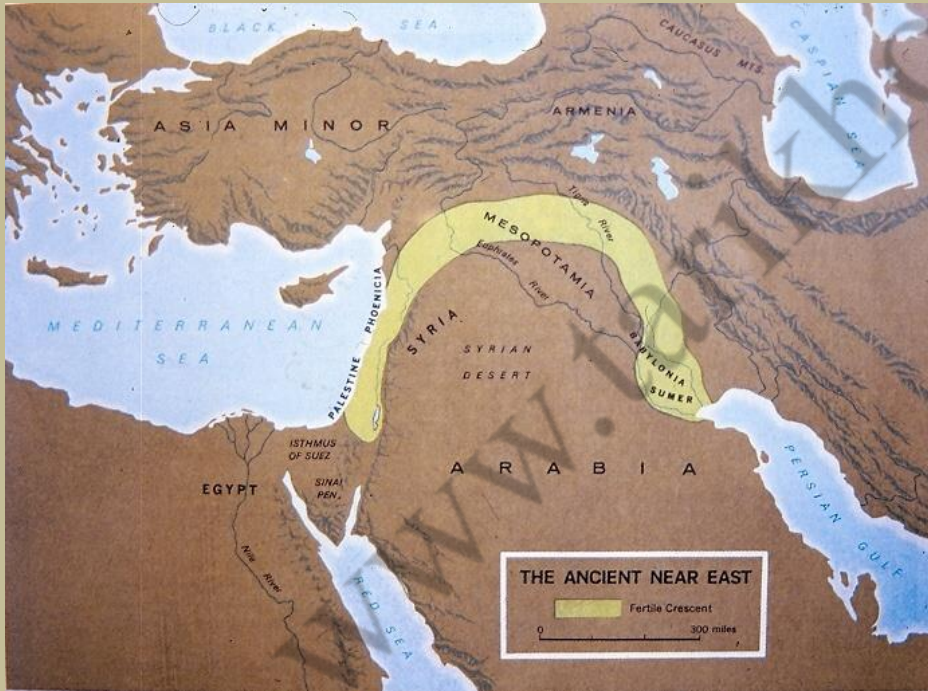
(همزمان اواخر مادها در ایران)

تصویر تخیلی باغ هاگ معلق بابل بر اساس داده هاگ ترکیبی از افسانه و تاریخ (مرجع دهخدا)

حدائق معلقه بابل

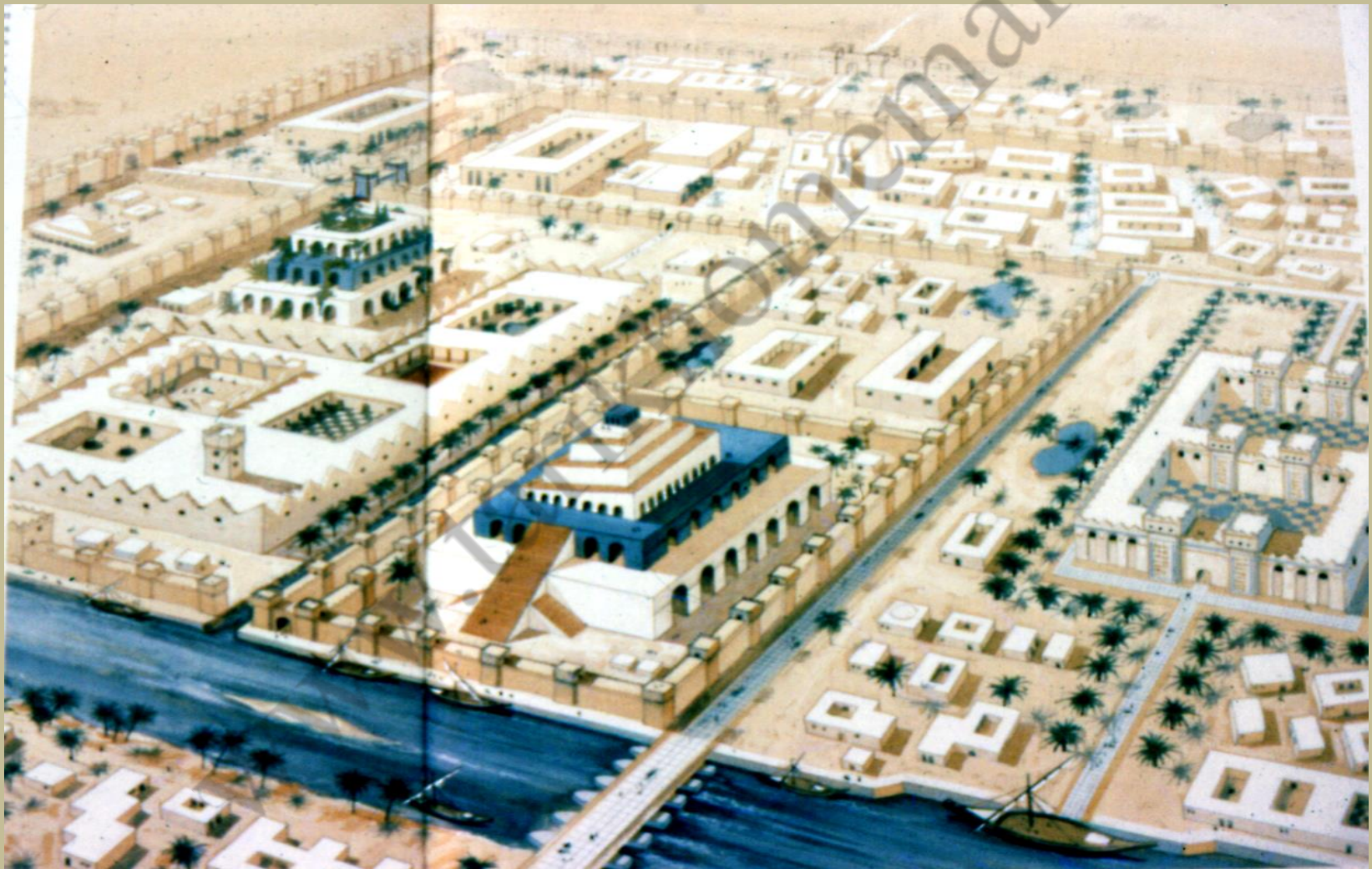
منطقه هلال حاصلخیز و نقشه شهر بابل در کنار فرات

«بابل نو» بازسازی تصویرک دورهٔ بخت النصر

۵۰۰ پیش از میلاد

در این بازسازی زیگورات و باغ‌های معلق فرم و ساختاری مشابه دارند.

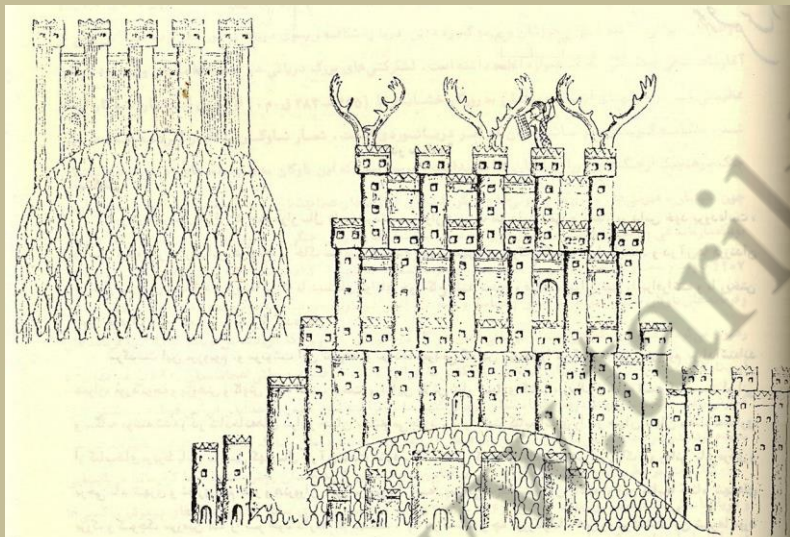
ایران و باغ سازگی ایران

تاریخ و جغرافیا

www.tarikhomemari.ir

ده - دژهاک مطابق مادها در زاگرس

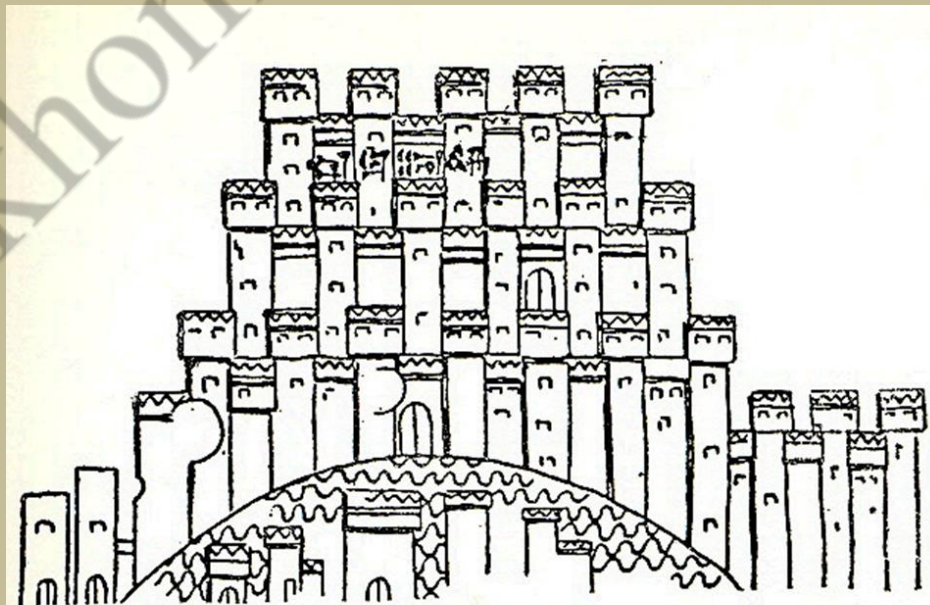
(بر اساس نقوش آشوری، مأخذ دیاکونوف)

طرح: دیاکونوف

همدان: گنجنامه، لوحهای خشایار و داریوش

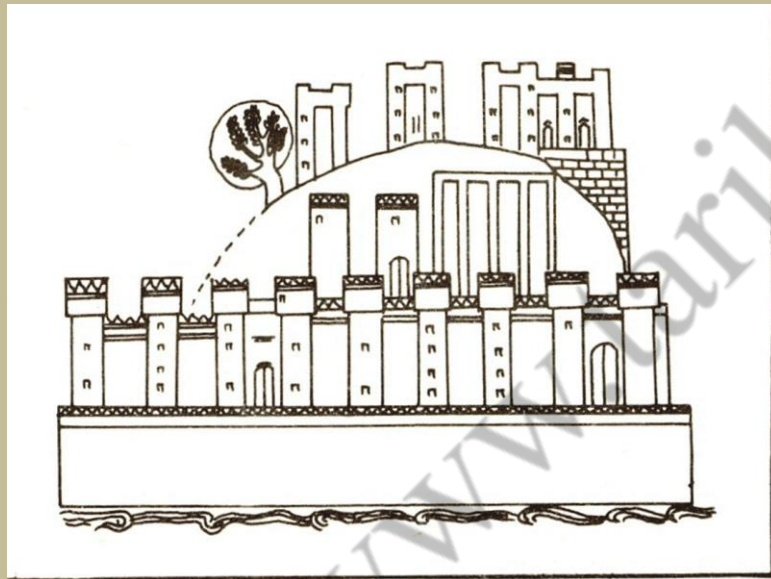
طرح دژهای مادی

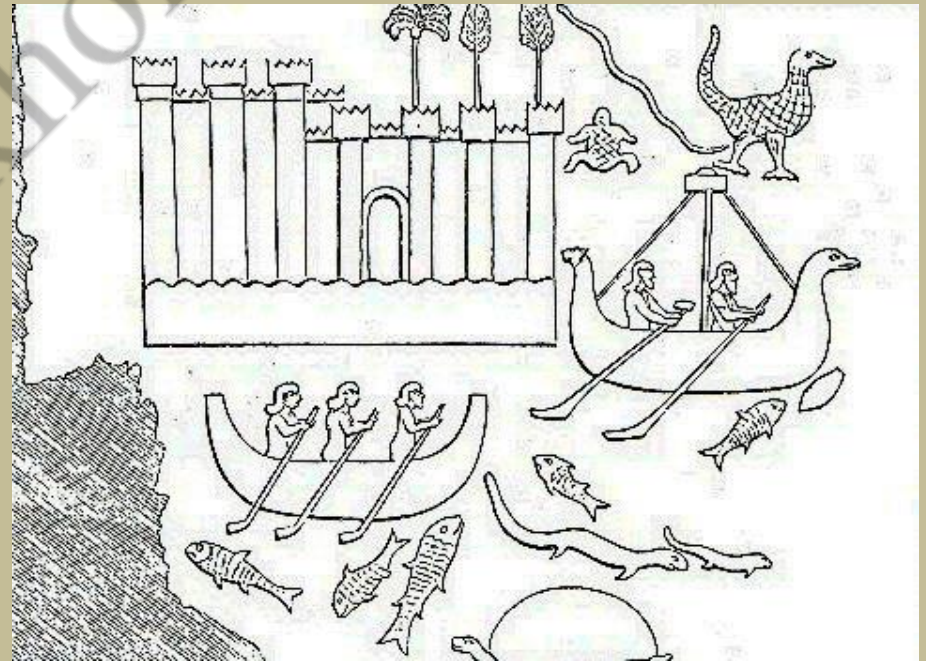
Median Kishesim

ده-دژها که مطابق ماده‌ها و حضور درخت در آنها (مأخذ: دیاکونوف)

نقوش آشوری از ده - دژ های مادی (مأخذ: دیاکونوف)

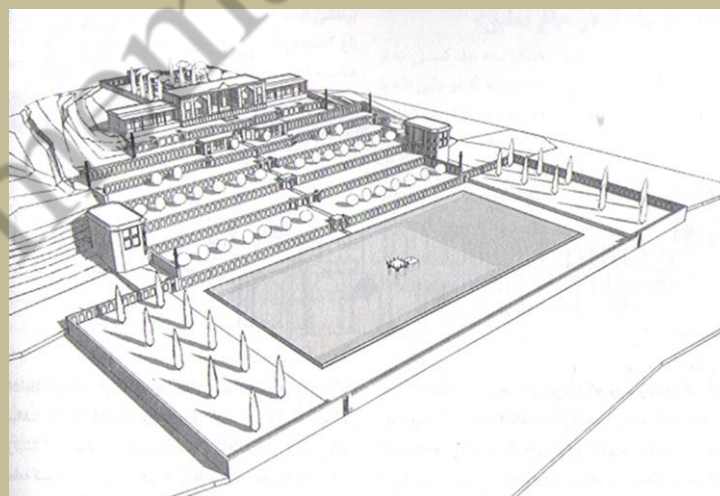
تصویر آشوری از ده - دژ هرهار (Harhar)

قیاس: Hanging Gardens of Babylon

باغ‌هاک معلق بابل با باغ‌هاک تخت ایران

(این نوع باغ حاصل ارتباط تمدن آشور و تمدن ماد نبوده؟)

بازسازی تصویری (مأخذ: باغ ایرانی بازتابی از بهشت)
باغ‌های معلق بابل منسوب به بخت النصر که برای همسرش
آمیتیس شاهزاده‌ای از سرزمین کوهستانی مجاور ساخته است.

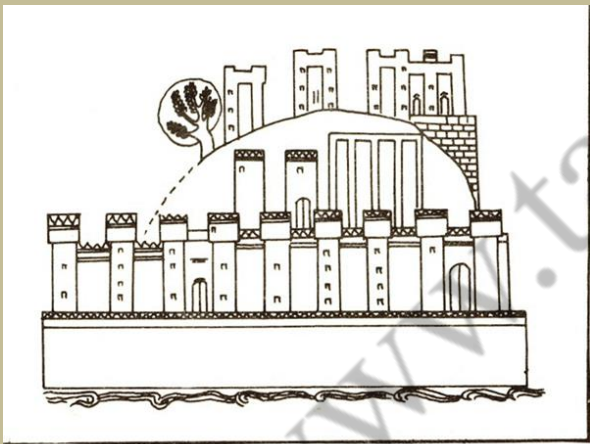
(قرن ششم پیش از میلاد)

بازسازی تحقیقی (مأخذ: خویی، صفه)
باغ تخت شیراز
(دوران قاجار قرن ۱۹ میلادی)

در ایران نمونه‌های متعدد داریم از جمله در خوی

شکل گیرک یک گمان در باره قدمت تاریخچه باغ سازگ ایران:

بر اساس داستان باغ‌های معلق بابل و صورت ده - دژهای مادی در
زاگرس، می‌توان پرسید:

« Harhar » تصویر آثوری از ده - دژ هرهار

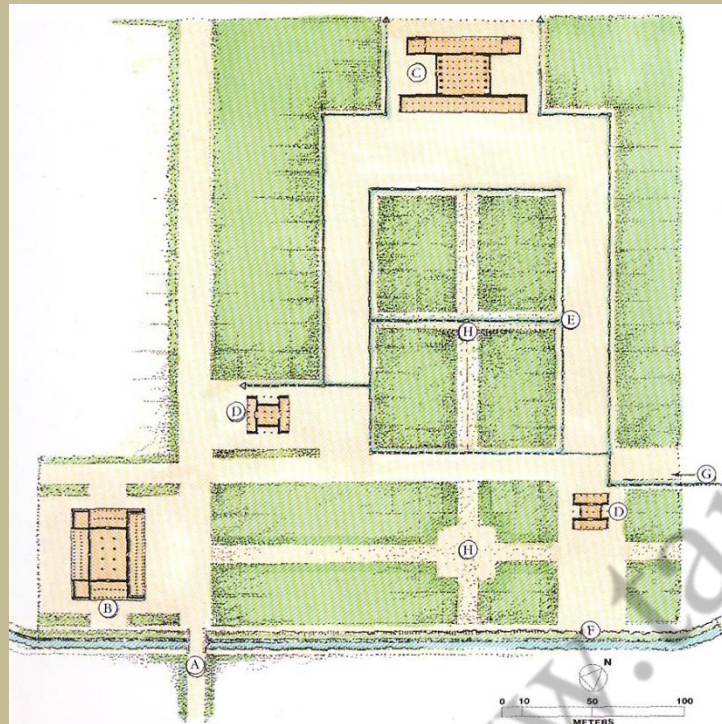
آیا مادها باغ‌های مطبقی بر روی
ارتفاعات زاگرس می‌ساخته‌اند که
الگویی برای باغ‌های بابل شود؟

ایران و باغ سازگ ایران

تاریخ و اسطوره

www.tarikhomemari.ir

طبق اسناد مُتَقَنِ قدمت تاریخی باغ سازگی ایرانی مربوط به دوره هخامنشیان است.

- راست: نقشه باغ سلطنتی پاسارگاد.
 A. مدخل اصلی.
 B. کاخ شرقیایی.
 C. کاخ اقامتی.
 D. عمارات کلاه فرنگی.
 E. آب راهها.
 F. نهرها.
 G. خروجی آب.
 H. باغها.

چپ: کاتال‌های آب سنگی باغ سلطنتی پاسارگاد. وظیفه اصلی آن‌ها زیبا کردن باغ و تعیین محل کاشت گل و گیاه و درختان بود.

صفحه مقابل: منظره‌ای از ویرانه‌های کاخ اقامتی در پاسارگاد. رومن گیرشمن باستان‌شناس می‌گوید: "پاسارگاد نمایشی گسترده از هنر ایرانی است که مراحل اولیه آن هنوز برای ما ناشناخته است. این بنای مرکب عمدتاً تصویری از فرهنگ ملی ایران زمین است؛ آنچه از خارج وارد این مکان می‌شد، بازسازی و اصلاح می‌شد تا به طور هماهنگ و متناسب و به شکل هنری نو خصوصیات معماری آن به روح قابل رؤیت باشد. به عقیده بسیاری از محققین، هنر به کار رفته در پاسارگاد، موفق‌تر از تخت جمشید بوده است. وقتی داریوش در سال ۵۲۲ ق.م به سلطنت رسید، پاسارگاد با بناهای تاریخی، باغ‌ها و جواهرات با ارزشش تا زمان تسخیر مقدونیه حدود سال ۳۳۰ ق.م. به شکل شهری مقدس درآمد.

«دیوید استروناک David Stronack» که در این محل برای انجمن انگلیسی مطالعات ایرانی در اوایل دهه ۱۹۶۰ حفاری کرده بود و حوضچه‌ها و نهرهای آب را یافته بود، معتقد است که طرح «واضح و باز» این کاخ‌ها و عمارات کلاه فرنگی، جدید بود. اندازه و آرایش این کاخ‌ها تنها به شکوه و جلال آن‌ها می‌افزود، ولی در واقع ایوان‌های دل‌باز این کاخ‌ها سر پناهی معتدل و صحرایی را در نیمه راه درون و بیرون به محدوده، ده‌ها، صد، این ایوان‌ها فرد را به تفکر درباره باغ شاه

باغ پاسارگاد براساس مطالعات استروناخ از قدیمی‌ترین باغ‌های تاریخی ایران است.

منابع: نوشته‌های گزنوفون در دو اثر مکتوب او و شواهد باستان‌شناسی در پاسارگاد.

نظریه استروناخ راجع به «چهارباغ» پاسارگاد

کاربرد اصطلاح «چهارباغ» در این مورد اکنون مردود شناخته شده است.

مطالعات جدید در پاسارگاد بر اساس تحقیقات دکتر محمدخانی باغ‌سازی هخامنشیان را تأیید می‌کند.

پرسش از:

تأثیر باغ‌سازک تمدن‌هاک پیشین بر باغ‌سازک ایرانک

- با توجه به دوره سلطه هخامنشیان بر مصر آیا باغ‌سازی کهن مصری تأثیری بر باغ‌سازی ایرانی داشته است؟

- با توجه به ارتباطات فرهنگی بین‌النهرین و ایران و تأثیرات معماری و هنری، آیا باغ‌سازی بین‌النهرین بر باغ‌سازی ایران تأثیر داشته است؟ یا برعکس باغ‌های معلق بابل ممکن است ریشه ایرانی داشته باشد؟

اگر پاسخ دو پرسش اول بنا بر دلایلی منفی باشد، باغ‌سازی ایرانی مستقل از دو تمدن کهن مزبور بوده است.
از جهتی می‌دانیم که باغ‌سازی آن دو تمدن تداوم تاریخی نداشته است.

فرضیه‌ها برای استقلال باغ ایرانی

- باغ‌های مصری عمدتاً وجه آیینی داشته‌اند، آیینی که تأثیر و نفوذی بر آیین‌های ایرانی نداشته است.

- با رجوع به اساطیر ایرانی مشخص است که باغ‌سازی ایرانی نیز بسیار کهن و پیش از هخامنشیان رواج داشته است.

- افسانه باغ‌های معلق بابل تأثیرپذیری از باغ‌سازی مادها در زاگرس را بیان می‌کند. حال حقیقت این ارتباط چه بوده هنوز محقق نشده است.

- اگر طبق تحقیقات جدید باغ‌های معلق بابل، تاریخ و واقعیت دیگری داشته باشند یعنی متعلق به قرن ۷ پ.م. و باغ پاسارگاد متعلق به قرن ۶ پ.م. باشد اما همچنان داستان‌های کهن و اساطیر گواه قدمت پیش از تاریخی باغ‌سازی ایران‌اند.

قدمت باغ سازگ ایران

تاریخ و اسطوره

www.azirkhomenari.ir

«باغ ایرانی» در اساطیر

بر مبنای اساطیر باغ‌سازی ایرانی دارای ریشه بسیار کهن است. به کمک دانش اسطوره‌شناسی بحث صورت و معنای باغ ایرانی را می‌توان مورد بررسی قرار داد.

در شاهنامه از ورجمکرد به عنوان نخستین شهر ایرانی که به صورت باغی بزرگ بوده یاد شده و نیز از شهرهایی که پادشاهان می‌ساختند که پر از باغ و ایوان و کاخ بوده‌اند (مانند کنگ دژ یا سیاوش گرد)

باغ‌سازگی ایرانی در اساطیر

بسازم یکی شهر در آن دژ فراخ پر از باغ و میدان و ایوان و کاخ
(داستان سیاوش، شاهنامه)

کارهای جمشید به مانند:

ساخت ابزارهای جنگی نوین، یافتن ابریشم و دوخت و دوز، ساخت ساختمان و کاخ،
ساختن گرمابه، کشف گوهرهای نایاب،
پی بردن به خوشبویی میوه و گیاهان و ساخت عطر و خوشبویه، و ...
(شاهنامه)

تاریخچهء مقاطع مهم باغ سازگی ایران و جغرافیا آن

- **دوران اساطیر:** ورجمکرد تا سیاوش گرد و باغ بهرام گور، باغ‌های خسرو پرویز در ایران فرهنگی از سرزمین‌های شرق (ورارودان) تا مرکز و غرب ایران (جهان ایرانی).
- **دوران تاریخی پیش از اسلام:** از باغ پاسارگاد در مرکز فلات تا باغ هوش کوری ساسانی و باغ‌های تیسفون در غرب ایران.
- **دوران بعد از اسلام:** باغ‌های داخل فلات ایران بعلاوهء سرزمین‌های شرقی چون ورارودان، افغانستان و شبه قارهء هند و نیز در غرب تا اقیانوس اطلس شامل اندلس: شمال آفریقا و جنوب ایتالیا
- **دوران‌های مهم بعد از اسلام در فلات ایران:** تیموری، صفوی، قاجاری

نکته: ساختن باغ پاسارگاد منسوب به کورش نمی‌توانسته پدیده‌ای خلق الساعه باشد.

سه سنت باغ‌سازگ جهان و گسترهء جغرافیایی آنها

- ۱- سنت باغ ایرانی - اسلامی: از دوران اساطیر تا مادها و از هخامنشیان تا ساسانیان در جهان ایرانی و سپس باغ‌های جهان اسلام و نهایتاً دوران معاصر ایران.
- ۲- سنت باغ چینی - ژاپنی: از باغ‌سازی کهن چین تا باغ‌سازی برمبنای آیین چن و سپس باغ دن ژاپنی و بسط این سنت در آسیای جنوب شرقی تا نمونه‌های متأخر در غرب.
- ۳- سنت باغ رومی (مدیترانه‌ای): روم باستان*، رنسانس، باروک، باغ انگلیسی تا پارک‌های جهان معاصر.

* برخلاف عمدهٔ آثار تمدنی غرب که ریشه در یونان دارند، باغ‌سازی مدیترانه‌ای از روم باستان آغاز می‌شود.

تمدن‌ها، کهن و باغ‌سازگ آن‌ها، (همگی تبدیل به سنت نشدند)

- مصر باستان، دو نوع باغ‌سازی: یا آیینی - زمینی و یا صرفاً آیینی

- میانرودان، باغ‌سازی شاهان: قدمت آن به دوره آشور و دوران متأخر آن تمدن است.

* چین باستان: باغ‌های آیینی - تفریحی اشراف و امپراتوران

* ایران باستان: شهر - باغ‌ها (شارباغ)، مختص حکمرانان و شاهان

- یونان باستان: باغ‌سازی ندارد اما باغ‌داری و منظرهای آیینی طبیعی به نام باغ مقدس داشته و باغ آکادمی افلاطون عاری از باغ‌سازی بوده است.

* روم باستان: ویلا سازی یا باغ‌هایی تفریحی مختص اشراف شهری و امپراتوران.

نتیجه

با توجه به قدمت زیاد باغسازی ایرانی و تداوم تاریخی آن تا دوران معاصر و گستره جغرافیایی اش در جهان اسلام، می توان ادعا کرد که

باغسازی ایرانی یک سنت جهانی

و

یک دستاورد «فرهنگی» در حوزه هنر و معماری ایران است